

Franc Grivec

O CERKVENOSLOVANSKIH PRVINAH V DRUGEM FRISINŠKEM SPOMENIKU

STANJE ZNANSTVENEGA VPRAŠANJA

Najstarejši zapiski slovenske besede, frisinški spomeniki, so že v prvi skupni objavi pred 120 leti pokazali mednarodno in vseslovensko pomembnost. Izdali so jih namreč Rusi (l. 1827) z jezikoslovnimi opombami A. Vostokova. Največ začudenja je zbudil drugi frisinški odlomek po osupni podobnosti s cerkvenoslovanskim govorom Klimenta Bolgarskega v spomin apostolu ali mučencu. O njej so razpravljali slavisti J. Kopitar, Miklošič, Sreznevskij i. dr. Pomenljiv mejnik v tem razpravljanju je akademsko stvarna polemika med V. Jagićem in V. Vondrákom l. 1905/6. Jagić je proti Vondráku pokazal, da oni Klimentov govor ni slaba kompilacija, marveč pisateljsko brezhiben, posebej izvrsten na tistem mestu (o izvornem grehu), kjer mu je Vondrák očital okorno odvisnost od frisinškega nagovora.¹ Nasprotno pa da je frisinški spovedni govor brez pravega začetka in na več mestih okrnjen. Vondrák je v kratkem odgovoru (1906, 256 do 260) priznal, da je frisinški nagovor v sedanjem zapisku res okrnjen. S tem je umaknil svoje nasprotne trditve, zapisane v knjigi »Studie z oboru cirkevněslov. pisemnictví« (1905), in se v glavnem molčé vrnil k svojemu prejšnjemu mnenju, dokazanemu v knjigi *Frisinské památky* (1896).

Jagić je s primeri Klimentovega izražanja dokazal, da se Kliment v onem govoru giblje v svojih priljubljenih mislih (in seinem beliebten Gedankenkreise). Vzporedno je dokazal tudi filološko in vsebinsko (idejno) zvezo frisinškega govora s cksl. pismenstvom. V zadnjem desetletju sem Jagićevo dokazovanje dopolnil z vsebinske strani in ugotovil, da so v omenjenem Klimentovem govoru ohranjeni očitni znaki Cirilove (in Metodove) teologije.² Saj je bil Kliment najzvestejši učenec Cirilove

¹ Archiv für slav. Philologie 27, 1905 (str. 395—419) in 28, 1906 (256—261). Na odločilno važnost tega Jagićevega članka je opozoril prof. F. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, 2. izd. 1. snopiča, op. 57 (k str. 5). Pri nas sta se Jagićev članek in Kidričeva opozoritev premalo upoštevala.

² Slovenski knez Kocelj (1938), str. 276—294 (dodatek: Cirilova askeza in odvisnost Klementa Bolgarskega). — Drugi fris. spomenik in Cirilova književna šola (GMD 1941, 106—115). — Zarja stare slovenske književnosti (1942). — O idejah in izrazih v žitjih Konstantina in Metodija. Razprave AZU. Filozof.-filolog.-histor. razred II (1944) 185—187. — Govor sv. Metoda Solunskega (BV 1941, 35—50). Ker so izsledki važni za narodno zavest, sem jih skušal popula-

književne in bogoslovne šole. Zaradi vzajemne notranje zveze se sledovi svojstvenega Cirilovega (in Metodovega) izražanja in mišljenja poznajo tudi v 2. frisinškem spomeniku. Verjetno je, da je v njem okrnjeno ohranjen staroslovenski Metodov (ali tudi Cirilov) spovedni nagovor. Isti govor je porabljal tudi Kliment, ga znal skoraj na pamet in ga potem preuredil v govor v spomin apostolu ali mučencu. Ker je Klimentov govor bolje ohranjen, nam pomaga pri rekonstrukciji in razlagi okrnjenega frisinškega spomenika.

Najnovejšo jezikoslovno razpravo o tem predmetu je napisal ruski slavist A. Isačenko, univerzitetni profesor v Bratislavi.³ Preiskal je glasoslovje, besedni zaklad in sintakso frisinških spomenikov. V predgovoru omenja mojo razpravo v GMD 1941,⁴ a izjavlja, da je ni mogel prečitati pred tiskom svoje knjige. Njegovi jezikoslovni izsledki se na mnogih mestih presenetljivo ujemajo z mojimi, posebej glede sloga, izvirnosti in bistvene razlike drugega spomenika od prvega in tretjega. A v knjigi so tudi enostranosti. Med slavisti, ki priznavajo zvezo frisinških odlomkov s eksl. pismenstvom, pogrešam N. van Wijka,⁵ posebno treznega strokovnjaka. Jagićeve razprave v ASPH 1905 ni dovolj upošteval. Oni Klimentov govor omenja le mimogrede. Zaradi tega je prezrl nekoliko važnih znanstvenih vprašanj in dognanj.

NOVI DOKAZI ZA CERKVENOSLOVANSKE PRVINE

Iz literarnih oblik in iz vsebine sem po primerjanju s Cirilovo miselnostjo ugotovil, da je frisinški nagovor samostojen, literarno in vsebinsko dovršen proizvod Cirilove književne šole. Isačenko je dognal isto, a po drugi poti, namreč po raziskavi glasoslovja, besednega zaklada in sintakse. Večkrat ponavlja, da 2. frisinški odlomek obsega »prvine vznesenega govorniškega sloga« in da je sestavljen »v visokem retoričnem slogu,«⁶ v književno izoblikovanem jeziku,⁷ medtem ko imata ostala dva odlomka pečat govornega jezika.⁷ Posebej naglašja, da frisinški govor ni preveden niti iz nemškega niti iz latinskega ali grškega jezika (str. 10. i. dr.). V tem se ujema z mojim dokazovanjem. A prezrl je možnost verjetne daljne odvisnosti od zahodnih vzorcev, ne da bi zaradi tega trpela velika literarna in vsebinska izvirnost. Frisinški spovedni nagovor je namreč sestavljen za rimski obred; zato je verjetna neka vsaj daljna odvisnost od zapadnih vzorcev.

rizirati, kolikor je bilo pod tujo okupacijo mogoče; objavljaj sem jih v raznih časopisih. Takšno objavljanje ni mogoče brez ponavljanja, a je koristno za ljudsko izobrazbo.

³ A. V. Isačenko, Jazyk a pôvod frisinšských pamiatok. Bratislava 1945. Slovaška Akademiya znanosti.

⁴ Gl. zgor. op. 2.

⁵ N. van Wijka, Geschichte der altkirchenslav. Sprache I (1951) 5.

⁶ Str. 9, 10, 28.

⁷ Str. 29.

Isačenko je natančno preiskal germanizme v 1. in 3. frisinskem odlomku in ugotovil, da v 2. spomeniku ni germanizmov. A samostojno vrednost mu priznava le do 103. vrste. Zaključek (od 103. do 113. vrste) smatra za prevod iz nemškega. To dokazuje iz germanizmov, posebej iz rabe svojilnih zaimkov *n a š*, *v a š*, namesto *s v o j*. Toda to je tudi grecizem, običajen celo v najboljših stsl. prevodih evangelijev in liturgije. Saj čitamo tudi v 38. vrsti »obeti naše« (namesto: svoje); torej »našq verq« v 104—105. ne smemo smatrati za germanizem, če smo 38. vrsti priznali cerkvenoslovansko izvornost. Res se misel »s pravo vero in pravo spovedjo« (104—106) ponavlja tudi v nemških vzorcih, a zaradi tega to še ni jezikovni germanizem; misel je gladko vpletena v prejšnjo miselno zvezo. Le končni poziv k spovedi (109 do 113) ima očitne znake okornega prevoda po nemškem obrazcu, zlasti »izpovedeni bodete grehov vaših«. Ta okorni germanizem se ponavlja tudi v prvem (v. 7.) in tretjem (v. 42.) spomeniku ter v panonski (moravski) spovedni molitvi Sinajskega evhologija; bil je torej trdno zakoreninjen. Rodilnik »grehov« pa ni germanizem, kakor trdi Isačenko (str. 11 in 23); saj še danes v knjižni slovenščini pišemo in govorimo: »spovem grehe«, a »spovem se grehov«.

Profesor F. Ramovš razlikuje v jeziku frisinskih spomenikov dve razvojni stopnji: 1. praslovanske (drugi pravijo: stare cerkvenoslovanske); 2. »začetne slovenske poteze, s katerimi se je slovenščina začela pretvarjati v samostojno slovansko jezikovno obliko« (str. 11—12). A stare prvine, ki jih našteva, so ohranjene večinoma (nekatero celo izključno) le v 2. spomeniku.

Razen že prej ugotovljenih starih oblik poudarja Isačenko (str. 31 do 39) še dve doslej premalo ocenjeni prvini: 1. dvozložno obrazilo srednjega spola - *i j e*, namesto poznejšega enozložnega - *j e* (str. 27); 2. stavo svojilnega zaimka za samostalnikom (besedni red, sintaksa).

Staroslovansko dvozložno obrazilo srednjega spola je ohranjeno le v drugem, a nikoli v 1. in 3. spomeniku: ugojenije (23), sepašenije (59), božijem (72), balovanije (92). Dvakrat pa je isto obrazilo zapisano enozložno (božje v. 49 in 56), po tedanji domači izgovarjavi karantanskega narekovalca. V 10. vrsti je rodilnik ženskega spola: božije (slavi). Ta rodilnikova oblika je važna, ker s filološke strani potrjuje mojo vsebinsko ugotovitev, da je izraz *slavi božije* svojstvena v *z h o d n a* oblika izražanja; v podobni zvezi se ponavlja v stsl. prevodu sv. pisma, v Žitju Konstantina in v Klimentovih govorih, medtem ko je v zahodnih tekstih ne srečujemo v takšni zvezi. Prof. Ramovš je značilni *i* v fonetični transkripciji vselej izpustil. Toda v frisinskem rokopisu in v Ramovševi paleografski transkripciji je razločno pisano - *i g e* (- *i j e*).

Isačenkovo dokazovanje naj podprem še z eno zanimivo cerkvenoslovansko obliko, sorodno fonetiki dvozložnega obrazila srednjega spola, namreč natančna cerkvenoslovanska pisava zvalnika *b r a t r i j a* (bratriia, v. 14—15); ista beseda je v 67. vrsti tega spomenika pisana *b r a t r j a* (bratria). Natančna cerkvenoslovanska fonetika (bratrija)

je tu zelo važna, ker je pravilna stara eksl. zvalnikova oblika *bratrije*. Fonetična natančnost nam more biti dokaz, da je bila izjemna zvalnikova oblika frisinškemu pisarju narekovana natančno po glagolskem rokopisu. V ostalih dveh spomenikih ni tega izraza. Torej primerjanje ni mogoče; zaradi tega je dokaz šibkejši. Verjetno je, da je ista nepravilna zvalnikova oblika ohranjena v 108. vrsti anonimnega govora v Clozovem glagolitu, kakor sem pokazal na drugem mestu.⁸ Torej bi bila izjemna zvalnikova oblika nekak cerkvenoslovanski panonizem ali moravizem.

Postavljanje svojilnega zaimka za samostalnikom smatra Isačenko za svojstvenost cerkvenoslovanskega sakralnega, liturgičnega sloga. Po njegovem mnenju so najstarejši cerkvenoslovanski pisci namenoma izoblikovali takšen slog, da se razlikuje od vsakdanjega. V starih nemških cerkvenih obrazcih je besedni red drugačen (t. j. vsakdanji). Ta posebnost cerkvenoslovanskega sloga se v frisinškem govoru ponavlja enajstkrat (ded naš, teles naših, duš naših, obeti naše i. dr.). V 1. in 3. spomeniku pa je dosledno ohranjen vsakdanji besedni red (37 primerov). Le v evangelijskem citatu 1. spomenika (v. 33) beremo: *otega mega*, ker je na citat vplival cerkvenoslovanski prevod. Opozarjam, da se tu naglaša besedni red svojilnega zaimka, a ne pridevnika.

V starih nemških tekstih in v starih slovanskih prevodih iz nemščine so izjeme samo tam, kjer je vplival latinski slog (n. pr. *Očenaš* v Celovškem rokopisu). Torej ta svojstvenost frisinškega govora sama po sebi izključuje le nemško predlogo, a ne latinske; po nasprotju z besednim redom 1. in 3. frisinškega spomenika pa je njena dokazna vrednost večja.

Posebno značilno je izražanje: *zdravnik* (bali) teles naših in *rešenik* (spasitelj) duš naših (90—91). Isačenko omenja (str. 34), da se ta formula ponavlja v vzhodnem obredu »svetega olja«. Toda tam se ponavlja oblika: *zdravnik* (vrač) duš in teles naših. K temu pripominjam, da je ista misel izražena tudi v Bazilijevi liturgiji. A ne smemo prezreti, da frisinški govor loči *zdravnika* in *rešenika*. To je bogoslovna in stilna finesa, ki je drugod doslej nisem našel. V zvezi z mislijo, da je »spoved poslednje zdravilo« (balovanije, v. 92), bi tu pričakovali izraz: *zdravnik* duš naših. Takšno izražanje bi soglašalo s spovednim obredom glagolskega Sinajskega evhologija, kjer se ponavljajo oblike, da Bog (Kristus) ozdravlja duše; greh se primerja boleznim in rani, odpuščanje grehov se imenuje ozdravljenje, Bog in spovednik se primerjata zdravniku.⁹ Avtor frisinškega govora je bil torej zmožen za izvorno bogoslovno in vzorno literarno oblikovanje. Tudi oblika »zdravnik teles naših in duš naših« bi bila lepa in pravilna. A izražanje v frisinškem govoru je lepše in preciznejše, ker je Kristus v drugačnem pomenu zdravnik teles in v drugačnem zdravnik duš; vrh tega je izraz »rešenik (spasitelj) duš« globlji.

⁸ Težka mesta v Clozovem glagolitu. Razprave AZU I. razr. III. knj. (1949).

⁹ Euch. Sin. 66 b 14; 67 b 17 in 26; 68 a 1 in 8—11.

V 39.—40. vrsti je podobna oblika: rešenje (šepasenije) teles naših in duš naših. Namesto rešenja bi bil tukaj enako primeren izraz zdravje. Takšno menjavanje izražanja priča o veliki literarni gibčnosti prvotnega oblikovalca fris. staroslovenskega govora.¹⁰

V jezikovnem pojasnjevanju glagola spasati in samostalnika spasilatelj je Isačenko prezrl prvotni pomen teh izrazov, v katerih se razodeva tankočutnost oblikovalcev stare knjižne cerkvene slovanščine. V I. fris. spomeniku beremo: nisem »spasal nedela, ni sveta večera, ni mega posta« (v. 18). V II. 23—24 pa: prisege (roti) »køjihže ne pasem«. Isačenko pravilno trdi, da spasal in pasem tu pomeni servare (custodire, spolnjevati, držati). A misli, da ta pomen ne soglaša s staro cksl. rabo, češ da oni stsl. glagol pomeni salvare, a ne servare. Toda tu je treba pomniti, da je salvare cerkvenolatinska oblika za klasični glagol servare, salvator pa za servator. Miklošič je to vedel, zato ima v stsl. slovarju pri glagolu s̆pasti le izraz servare. Novejše rimske cerkvene izjave, katere so sestavljene v klasični latinščini (n. pr. okrožnice Leona XIII. in Pija XII.), namesto salvator rabijo klasično obliko servator. To razliko med cerkveno in klasično latinščino bi moral Isačenko upoštevati, ko spasati v pomenu servare razlaga kot germanizem (str. 14).¹¹

Profesor Isačenko je torej v staroslovenskem frisinškem nagovoru ugotovil take cerkvenoslovanske prvine, ki jih slavisti doslej niso opazili. S tem je dal pobudo, da dopolnimo dokaze za nekatere cerkvenoslovanske oblike, na katere je opozoril že Jagić, a še niso vsestransko pojasnjene. Oglejmo si tri izmed teh: solzno telo, ježe, b z z r e d u.

SOLZNO TELO

Vatroslav Jagić je proti V. Vondráku omenil, da solzno telo ni domača panonska ali karantanska, ampak knjižna cerkvenoslovanska oblika. Jagićevo slovniško ugotovitev sem v razpravah o frisinških spomenikih dopolnil še s stilne in vsebinske strani.¹²

V cerkvenoslovanskem Pohvalnem govoru v spomin sv. Cirilu in Metodu sem našel doslej prezrto sorodno misel, da je sv. Metod v samostanu na Olimpu s solzami »omival vse svoje telo«. V spovednem obredu stsl. Sinajskega evhologija pa se ponavlja misel, da brez »očesnega plača« ni mogoče pravo kesanje in da se s solzami izmivajo

¹⁰ Verjetno je, da je avtor nagovora namenoma menjaval izraze zaradi govorniške in stilne lepote in živahnosti, a tudi zaradi idejne poglobitve.

¹¹ V poljudnoznanstvenem članku o stsl. jeziku v Acta Acad. Velehrad. 18 (1947) 81 sem pojasnil, da je slovanski spasilatelj (spasti) iz istega korena kakor pasti (pasem), pastir. Kakor pastir varuje, ohranja čredo, tako varujemo (custodire, servare) zapoved, post, praznik, prisego, t. j. spolnjevamo, držimo (prisego). — V. V o n d r á k, Fris. památky (Praga 1896) 21 navaja primere iz starejše češčine.

¹² Slovenski knez Kocelj (1958), str. 278. — GMD 22 (1941) 109. — Zarja stare slovenske književnosti (1942) 26; 47—49 i. dr.

dušni in telesni grešni madeži (list 70 a, v. 1—3; 78 a, 14—15, 83 b, 16 in 17; 86 a, 4). Iz tako obilnih staroslovenskih prvin primere o »solz-nem telesu« sklepamo, da je ta izvirna oblika tvorba staroslovenske knjižne šole sv. Cirila in Metoda. Torej je to znak eksl. vpliva na drugi frisinski spomenik.¹³

ESE — EZE — JEZE

Profesor V. Jagić je v svojem najstarejšem članku o tem predmetu izrekel mnenje: »Die vielen e s e — j e ž e sind schwerlich volkstümlich, sondern kirchenslavisch.«¹⁴ Kolikor mi je znano, se to mnenje pozneje ni več ponavljalo. Profesor Isačenko razpravlja o tem izrazu z druge strani.

Na str. 56—57 trdi Isačenko, da ima besedica e ž e (ježe) v 1. frisinskem odlomku dva različna pomena: 1. oziralni zaimek srednjega spola (kar), 2. namerni veznik d a (češko in slovaško ž e). Drugi pomen (d a) je izražen v 16. in 17. vrsti; e ž e mi se tomu hotelo; e ž e jsem ne spasal (spolnjeval) nedela. Prof. Ramovš prevaja to z vzročnim veznikom k e r. Stvarno je zadel pravi pomen. Isačenko pa ugotavlja, da mora tukaj stati veznik d a, ker v nemški predlogi stoji obakrat d a z (dass). Tak pomen ima še danes češki in slovaški veznik ž e; torej je ta e ž e moravizem, tuj slovenščini in sploh južni slovanščini.

Isačenko naglaša, da so slavisti doslej ta pomen veznika e ž e in s tem ta moravizem prezrli. A mnogi so prezrli še značilnejši pomen istega veznika ali zaimka e ž e v 2. frisinskem odlomku, kjer se od 20. do 25. vrste naštevajo dela s a t a n o v a: e ž e trebu (malikovanje) tvorim... e ž e tatva, e ž e razboj, e ž e pulti ugojenije, e ž e roti... e ž e nenavist. V prvem členu naštevanja (e ž e trebu tvorim) bi e ž e še moglo pomeniti veznik d a ali k e r, a v zvezi z naslednjimi petimi členi (e ž e tatva, e ž e razboj itd.) more imeti le pomen narekovaja za dvopičjem. Šestkratno ponavljanje daje naštevanju poseben poudarek, kakršen bi se s samim narekovajem in dvopičjem niti v pisavi ne mogel izraziti, še manj pa v govoru.

Ne bom razpravljajal o Isačenkovem mnenju, da je e ž e v pomenu d a (ali k e r) moravizem. Moravizmov ne izključujem, če so dokazani; priznavam namreč, da so se frisinski spomeniki v 9. stoletju rabili tudi med Moravljani. Važnejša je ugotovitev, da omenjena raba j e ž e v pomenu narekovaja nikakor ni ljudska (pogovorna) oblika, niti moravska niti panonska ali karantanska. Takšna raba je značilna za knjižno cerkveno slovanščino, a je tudi v njej redka. Stara cerkveno-slovanščina ima v tem pomenu navadno j a k o. Češki slavist J. Kurz je v razpravi o staroslovenskem nadomestilu za grški člen pojasnil

¹³ Natančneje v razpravi »Pohvala sv. Cirilu in Metodu« (izide v zborniku Razprav Akademije znanosti I. 1949); nekoliko v Acta Acad. Velehrad. 18 (1947), str. 5.

¹⁴ Archiv f. slav. Philologie 1 (1876) 450.

na koncu tudi takšno rabo veznika e že.¹⁵ V steksl. evangeljskem besedilu je ugotovil ta pomen le dvakrat, poleg tega po enkrat v Supraseljskem rokopisu in v Žitju Konstantina, a samo v rokopisu Vladislava Gramatika (iz l. 1469). A ta prepisovalec iz srednjeveške bolgarske šole ni zanesljiva priča, ker je rad popravljajal slog starejših rokopisov; mogoče je, da je ta je že (v 14. poglavju ŽK, ko je naveden začetek Janezovega evangelija: je že, iskoni bě slovo) vstavil Vladislav Gramatik. Torej bi bil oni primer dokaz za takšno rabo v poznejši cerkveni slovanščini. V Supraseljskem rokopisu in v evangelijih pa grški izvirnik priča, da se je že rabi za grški člen *to* in da ta člen nekako nadomešča naš sedanji narekovaj. Tako pri Lk 22, 37 in pri Mt 19, 18. Za primerjanje s frisinškim spovednim nagovorom je zlasti važno mesto Mt 18, 19, ker se tam podobno naštevajo grehi (je že ne uběši — *τὸ ὀφθαρῆσαι*) kakor v 2. frisinškem spomeniku. V tem evangeljskem izreku je je že postavljen pod vplivom grškega člena, je torej grecizem. V frisinškem nagovoru ni mogel naravnost vplivati grški člen, ker govor ni preveden iz grškega. A vendar je to nekaj cerkvenoslovenski knjižni grecizem, posnemanje grškega sloga, posebej grškega člena pri naštevanju, torej hkrati govorniško nadomestilo za dvojičje in narekovaj.

Razni grehi se v podobni zvezi naštevajo tudi v 1. in 3. fris. odlomku, a brez e že. Vrh tega je gotovo, da je takšna raba veznika e že značilna oblika knjižnega, ne pa navadnega pogovornega jezika, kakršen je v 1. in 3. fris. spomeniku. Torej je takšna šestkratna raba veznika e že dokaz močnega vpliva knjižne cerkvene slovanščine, povrh tega pa še znak govorniškega sloga, kakor proseva tudi na drugih mestih okrnjenega 2. fris. odlomka.

V zvezi z drugimi dokazi je govorniška knjižna raba veznika e že posebno krepek znak cerkvenoslovanskega vpliva in Cirilove književne šole. Kakor po drugih vsebinskih in oblikovnih posebnostih tako tudi po svojstveni govorniški rabi veznika e že spada 2. frisinški odlomek med najvažnejše stare cerkvenoslovanske spomenike, tem bolj ker so z vsem tem spojeni še sledovi panonskega ali karantanskega narečja in je bil ta spomenik zapisan že okoli leta 980.

Profesor J. Kurz v strokovni razpravi o staroslovenskem členu navaja primere in dokaze le iz stsl. rokopisov do 11. stoletja. A izjemoma se ozira tudi na poznejše rokopise, tako n. pr. navaja cerkvenoslovanski rokopis ŽK iz 15. stoletja. Še bolj bi bila upravičena taka izjema glede 2. frisinškega spomenika. Ta je bil namreč zapisan že v 10. stoletju. V njem je izključen vsak vpliv poznejše cerkvene slovanščine. Njegova govorniška raba e že posebno značilno pojasnjuje to redko staroslovensko knjižno obliko. Torej zasluži vso pozornost jezikoslovcem.

¹⁵ J. Kurz, K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnině. Byzantinoslavica VII, 1937/8, str. 212—240, in VIII, 1939/46, str. 172—288; o iže, eže VIII, str. 281—285.

K najtežjim mestom frisinških spomenikov spada bzzredu v uvodu (v. 13—14) spovednega nagovora. Profesor F. Ramovš smatra to mesto za napako zapisovalca. Ker v njegovi poljudni izdaji ni prostora za navajanje različnih domnev, zato je z zelo naglašenim pridržkom predložil rekonstrukcijo p(o) s(tem) redu v pomenu naposled, navsezadnje.¹⁶ Stvarno se je pridružil J. Kopitarju (Glagolita Clozianus), ki je čital po sredu in prevel ex ordine (po vrsti). Kopitar navaja zraven tudi lekcijo Vostokova brez čredu. Isačenko je sprejel Ramovševo rekonstrukcijo, a brez pridržka in s preveliko gotovostjo, kakor da bi bila popolnoma nedvomna. Prevaja namreč: po tomtu poriadku (po tem redu).^{16a} A moral bi povedati, da je predlagana lekcija profesorja Ramovša le ena iz domnev, predložena s pridržkom, v priloženem (str. 29) slovenskem prevodu pa zelo utesnjena (»navsezadnje«). Nikakor se ne sme prezreti Jagićeva domneva.

Jagić je predložil lekcijo v čredu — po vrsti (po čredanju) — v pomenu grškega *αδελφής*, ki pomeni dvoje: 1. po redu, po vrsti (Apd 3, 24; 11, 4; 18, 23), 2. potem (Lk 1, 3; 8, 1). Toda v prvem pomenu je vselej prevedeno po ředu, v drugem pa po tom, a nikoli z izrazom čreda. Res pa je pomen čredanja združljiv s pomenom potem.

Stsl. izraz čreda v pomenu vrsta se rabi dvakrat v prevodu Lukovega evangelija, namreč Lk 1, 8 in (le v Zografskem rokopisu) Lk 1, 5 za grško *ἐφημερία* v pomenu tedenske skupine duhovnikov, ki so se zapored (po vrsti) dnevno vrstili (čredili) v duhovski službi. V Zografskem rokopisu Lk 1, 5 zelo primerno stoji dnevná čreda, kar kaže tanko umevanje grškega smisla; takó (vices diariae) prevaja tudi Miklošičev stsl. slovar.

Jagićev predlog ima težavo, da bi *b* stal za *v*; takšna zamenjava bi bila osamljena. Verjetnejša je lekcija po čredu, kar se sklada z rabo po ředu in smisla nič ne spreminja.¹⁷ V tem primeru bi bil izpuščen glas *o*, a ta je izpuščen tudi v 67. vrsti, kjer *b* enako stoji za *p* (*b* bgeni, pobejeni). Črka *b* je v tem nagovoru 18 krat zapisana za *p*. Pismenka *z* pa se često rabi za *č*, dasi je običajnejša raba za *s* ali *z*. Dva *zz* se v 2. fris. spomeniku dvakrat rabita za *s* (v. 46 in 49), a obakrat med samoglasnikoma. Dva *zz* za *č* je tu sicer osamljeno, a enako osamljena je glasovna skupina *čr*, nedvomno zelo težka za Nemca. Verjetno je, da je nemški zapisovalec *č* zaradi tega dvojno zapisal, ker ga je narekovelec moral močno poudariti. Saj je *č* nemškemu zapisovalcu tudi v lažjih glasovnih zvezah delal takšne pre-

¹⁶ F. Ramovš in M. Kos, Brižinski spomeniki (1937) 10, 15, 21, 29,

^{16a} Str. 73.

¹⁷ Po čredu rabi sicer *čred* namesto običajnejše *črede*; a Miklošičev stsl. slovar (2. izd. 1124) navaja rabo moške oblike (črid, črd, krd) v hrvatskem, srbskem in bolgarskem jeziku.

glavice, da ga je celó v istih besedah zelo različno pisal: zlouuezi — človeci (v. 30); petsali, petzali — pečali (v. 4 in 12); ozima, osima — očima (v. 27 in 86) i. dr.

Lekcija po čredu je torej grafično verjetna, kar so slavisti (Jagić, Vostokov i. dr.) deloma že ugotovili. Še verjetnejša je, ker se strinja z izražanjem sorodnega Klimentovega govora in vzhodne krščanske tradicije. Slavisti doslej še niso opazili, da izraz po čredu v frisinškem stavku: »(na rod človeški) strasti (trpljenje) i pečali pojdo i nemoći i po čredu smrt« — soglaša z obliko premenujušča v skoraj doslovno enakem Klimentovem stavku: »napadoša (na rod človeški) i pečali i strasti i smrt, premenujušča žitije«. V istem Klimentovem govoru se še enkrat ponavlja, da življenje mine kakor sen, »i z mēnuja vrēmena i gody«. Cerkvenoslovanska glagola premenovati in izmenovati pomenita isto kar črediti (excipere, alternare, *διαδέχεται*). To izražanje je torej bilo v Cirilovi bogoslovni šoli zelo običajno. Povzeto je po grški krščanski tradiciji. Dionizij Areopagit piše o zaporednem čredenju nadlog v človeškem, trpljenja polnem življenju (*πολυκαθεστάτη ζωῆ διαδέχεται*); naposled je smrt *θανάτου πείρας* večnost zamenjala z umrljivostjo.¹⁸ Teofil Antiohijski je v 2. stoletju pisal, da je kot posledica greha naposled prišla smrt.¹⁹

Razlika v izražanju iste misli v frisinškem nagovoru (po čredu) in v Klimentovem govoru (premenuja, izmenuja) se popolnoma sklada s krepkejšim izražanjem frisinškega govora z ene strani in s šibkejšim Klimentovim slogom z druge strani.²⁰ Obenem priča o Klimentovi pisateljski spretnosti ne le v tem, da je izposojene misli in oblike pravilno vpletal v svoje govore (kakor je ugotovil Jagić), temveč tudi v tem, da je znal izražanje organsko prilagoditi svoji osebnosti. Ni bil okren kompiler, ampak samostojna pisateljska osebnost.

Frisinški spovedni govor je potemtakem tako tesno zvezan s Klimentovim govorom v spomin apostolu ali mučencu, pa tudi z vzhodno krščansko tradicijo, da je v okrnjeni vsebini in pomanjkljivi obliki sedanjega zapiska na težjih mestih razumljiv le s pomočjo te zveze. Bogoslovni in jezikoslovni razlogi dokazujejo, da je Jagić v omenjeni strokovni razpravi zvezo 2. frisinškega spomenika s Klimentom Bolgarskim pravilno osvetlil in pokazal pravo pot celó tam (po čredu), kjer te zveze ni v vsem obsegu opazil.

Cerkvenoslovanske prvine v frisinškem govoru torej niso le slučajne, temveč zelo pomenljive za pravilno oceno njegove vsebine in oblike, na kar opozarja očitna sorodnost s eksl. Klimentovim govorom v spomin apostolu ali mučencu, kakor je že pred 40 leti pokazal V. Jagić.²¹

¹⁸ De eccl. hierarchia 3, 11; PG 3, 440.

¹⁹ Ad Autolyicum 2, 25; PG 6, 1091.

²⁰ Zarja stare slov. književnosti 49—51.

²¹ Gl. zgor. op. 1.

Mimogrede naj še opozorim na veliko razliko med sedanjim slovenskim kazalnim zaimkom *ta, to* in med staroslovenskim *ta, ta, to*. Staroslovenski zaimek *to* pomeni *tisto, ono*. V našem pomenu zaimka *ta* se v staroslovenščini dosledno rabi *sb, si, se*. Enako je v frisinskih spomenikih, podobno tudi v sedanji ruščini; razlika je le v fonetiki in v pravopisu. Na to razliko moramo Slovenci posebno skrbno paziti. Celó jezikoslovci se tu véasih zmotijo. Tako n. pr. prof. F. Ramovš v prevodu frisinskih spomenikov, zlasti očitno v stavkih: s *temi* (prav: *tistimi*), ki jih pokličësh (1. spomenik); od *tega* dne, ko sem bil krščen (3. spomenik). Ista netočnost se ponavlja v mojem prevodu v knjigi »Zarja stsl. književnosti«.

ČIGAV JE 2. FRISINŠKI SPOMENIK?

Slovaški slavist J. Stanislav je nekaj let ponavljal mnenje, da je bila Panonija ob Blatnem jezeru v 9. stoletju slovaška.²² Slovaško Nitro pa je proglašal za moravsko kulturno središče v dobi sv. Cirila in Metoda.²³ V takšnem ozračju je profesor Isačenko prisodil Slovakom vse tri frisinske spomenike, zlasti drugega. Verjetno je, da bi danes svoje mnenje zapisal v zmernejši obliki, ko tudi J. Stanislav že bolj naglašá stare medslovenske stike in vsaj indirektno namiguje, da je šel v prisvajanju staroslovenskih spomenikov nekoliko predaleč.

Isačenko trdi (str. 29 in 65—72), da je stari cerkvenoslovanski književni jezik na slovaških tleh sprejel glasovne, morfološke in predvsem leksikalne zapadnoslovenske, slovaške prvine; to ni stara (makedonska) cerkvenoslovanščina s primesjo leksikalnih moravizmov, ampak staroslovenščina moravske (slovaške) redakcije, kakor imamo od 11. in 12. stoletja dalje cerkvenoslovanščino češke, hrvatske, srbske, bolgarske in ruske redakcije; še več, to je staroslovanščina v podobnem pomenu, kakor so stari cerkvenoslovanski jezik nekateri imenovali starobolgarski.²⁴ Torej bi bile cerkvenoslovenske prvine v frisinskih spomenikih dejansko slovaške. Isačenko dosledno trdi, da so frisinski spomeniki prav za prav slovaški, a da po rabi na slovenskih tleh in v sedaj ohranjeni obliki »predstavljajo slovensko redakcijo velikomoravskega teksta« (str. 71).

Isačenkovo jezikoslovno dokazovanje za slovaški izvor frisinskih spomenikov je zavrnil slovaški jezikoslovec dr. S. Peciar (Slovenske Pohl'ady 1945, 457—459).²⁵ V zgodovinskem utemeljevanju pa Isačenko trdi, da so bili frisinski spomeniki sestavljeni »v okviru obsežne prevajalne delavnosti v Veliki Moravski«, bili preneseni k Slovencem in so »v slovenskem okolju dobili znake slovenske besede« (str. 71). Toda

²² Gl. moj članek: Slovenski panonski velikaši. GMD 1940. 65—65.

²³ J. Stanislav, Slovanski apoštoli Cyril a Metod. (Bratislava 1945) 78—82. O slovaški Koceljevi Panoniji na str. 27. A isti je v članku »Najstaršie styky Slovakov s južnimi Slovanmi« (Acta Acad. Velehradensis 1948, 257—261) z novimi dokazi močno opozoril na zavestno šlovansko vzajemnost v 9. stoletju.

²⁴ Nahtigal, Slovanski jeziki (1938), str. 1—3.

²⁵ O tem sem poročal v Domu in svetu 1945, 158—160. O znanstveni vrednosti Peciarovih dokazov ne morem soditi.

obsežna velikomoravska prevajalna delavnost se je pričela šele v dobi Cirila in Metoda, a ni bila tako okorna, kakor se predstavlja v 1. in 3. spomeniku. Ta dva spomenika sta bila prevedena in rabljena pred prihodom Cirila in Metoda; v okvir njunega verskega pouka sta bila sprejeta le zaradi tega, ker je bilo besedilo pri ljudstvu že udomačeno. A znano je, da so bili karantanski Slovenci pokristjanjeni že sto let pred Moravljani in da je bilo dušno pastirstvo v Karantaciji že stalno urejeno, ko se je pokristjanjevanje Moravske šele pričelo. Torej se prevajanje nemško-latinskih molitvenih obrazcev ni moglo pričeti šele na velikomoravskih tleh in se od tam prenašati v Karantanijo in Panonijo, temveč obratno.

Z zgodovinskega stališča ni razloga za dvom o tradicionalni trditvi, da sta 1. in 3. frisinški spomenik po izvoru slovenska (karantansko-slovenska). A to tradicionalno trditev je treba dopolniti s priznanjem, da sta se ta dva spomenika rabila tudi med Moravljani. Tako bi mogli razložiti morebitne moravizme, če so res dokazani, n. pr. eže v pomenu veznika *da*. A moravizmi v zapisanem besedilu teh dveh spomenikov bi se dali razložiti tudi po domnevi, da so ju rabili in prvokrat zapisali Cirilovi učenci, ki so poznali panonsko in slovaško narečje ter zapisano besedilo namenili tudi Moravljanom.²⁶

Glede drugega frisinškega spomenika pa ni izključena verjetnost, da je bil kot proizvod Cirilove šole sestavljen na moravskih tleh. Saj po namenu, po vsebinski (bogoslovni) in literarni dovršenosti spada v okvir spovednega obreda Sinajskega evhologija. O tem pa Jagić trdi, da ga je Ciril sestavil v Moravski.²⁷ Frisinški spovedni nagovor je Metod nedvomno rabil v Panoniji in Moravski; torej je bil skupen moravskim in panonskim (in karantanskim) Slovenom. A po daljši rabi, po zapisku na slovenskih tleh, po glasoslovju in drugih znakih je slovenski spomenik, »slovenska redakcija cerkvenoslovanskega teksta«, kar priznava tudi Isačenko, le da on namesto »cerkvenoslovanski« piše »velikomoravski« v smislu »staroslovaški«. Še bolj slovenska spomenika sta 1. in 3. A verjetno je, da je bila predloga teh dveh spomenikov v rabi tudi med Moravljani in da sta nam v tem smislu skupna.

Poskus pretiranega prisvajanja frisinških spomenikov za Slovake nas opozarja na združujoče prvine slovanskih tradicij iz dobe Cirila in Metoda. Občno priznано je, da sta slovanska apostola cerkvenoslovanski književni jezik namenila vsem Slovanom. Zaradi tega bi bilo v nasprotju z njunim delom in namenom, če bi prvine njunega slovanskega književnega jezika uporabljali za enostransko prisvajanje.

²⁶ Presenetljivo je glavni trditvi profesorja A. Isačenka pritrtil francoski slavist Andrej Vaillant v kratkem poročilu v *Revue des études slaves* 23 (Pariz 1947), 171 s. Sicer trdi, da knjigi jemljejo vrednost piščeve »zmote in zmede«, da pa je glavna teza pravilna in primerno odločno postavljena. Zdi se mi, da se je francoski slavist pre naglil, kakor je v isti reviji tudi sicer v poročilih o novih publikacijah nekoliko pre nagljenosti.

²⁷ *Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache* (1913) 254.

Frisinški spomeniki so po obliki in vsebini (zlasti drugi) zares medslovensko in mednarodno pomembni. Po nekaterih redkih starih oblikah (bratrija, eže i. dr.) so vredni posebne pozornosti slovanskih jezikoslovcev.

A najstarejši spomeniki naše besede niso suha papirna vprašanja, marveč imajo tudi ljudsko izobraževalno in bodrilno vrednost. Pričajo namreč, da so Slovenci v 9. stoletju s samostojno zavestjo sodelovali pri velikem prosvetnem delu slovanskih apostolov; torej niso bili suženjski narod.

Vprašanje ksl. prvin v 2. fris. spomeniku je spojeno in sorodno s filološkimi vprašanji spovednega pouka v Sinajskem evhologiju (list 66 b 1—71 a 20). Začetek spovednega pouka (66 b 4—9) je nujno dopolnilo in pojasnilo k okrnjenemu uvodu fris. spovednega nagovora ter nedvomno priča, da 2. fris. spomenik spada v ta okvir; isto potrjuje *solzno telo* in *poslednje zdravilo*. Kakor Sinajski spovedni pouk tako je tudi fris. stsl. govor sestavljen za zahodni obred, a navzlic temu sta oba spomenika po slogu in jeziku cerkvenoslovanska iz panonske in velikomoravske dobe s panonskimi in moravskimi sledovi, fris. spomenik pa še s sledovi karantanskega narečja 10. stoletja. Zaradi spajanja vzhodnih in zahodnih prvin prizadeva besedilo Sinajskega spovednega pouka slavistom velike težave. Le slavisti, široko razgledani v ksl. književnosti, n. pr. V. Jagić, N. van Wijk in R. Nahtigal, so mu kos. V. Vondrák pa je prezrl mnoge vzhodne značilnosti. Pod njegovim vplivom se je tudi v slovenski znanosti pretiraval zahodni značaj Sin. spovednega pouka, posebej še značilni aorist *sēde* v očitno vzhodni veroizpovedi (67 a 3—67 b 4); ta je namreč natančen ksl. prevod grškega aorista v Markovem evangeliju 16, 19, ki se ponavlja v ksl. liturgičnih tekstih, medtem ko latinska vulgata isto mesto prevaja s sedanjikom, kar se potem ponavlja v zahodnih veroizpovedih. Še težavnejše je vprašanje kratkega, okrnjenega in nepopolno zapisanega fris. stsl. govora. Zato je tem bolj potrebno primerjanje s Sin. evhologijem. Vprašanje vzhodnih prvin v onem oddelku Sin. evhologija je dokončno rešil R. Nahtigal v svoji kritični izdaji (II, str. 178—207); le aorist *sēde* na str. 186 ni dovolj pojasnjen. S tem je olajšano pravilno umevanje 2. fris. spomenika.

R é s u m é

Au cours des années 1938—1944 déjà, l'auteur avait démontré, dans ses travaux, d'après le contenu et le style du 2e monument de Frising (ou Freising) que ce texte devait être un produit de l'école de Cyrille et Méthode. A. Isačenko, de sa part et indépendamment, appuya ces preuves, quant au caractère vieux slave de ce monument, par des raisons philologiques.

Dans le présent article, ces raisons philologiques sont complétées par trois preuves nouvelles: 1) *Slzno telo* est une expression vieux slave; on trouve les éléments de cette manière de s'exprimer dans le «Pohvalno slovo sv. Cirilu i Metodiju» (Louange aux Saints Cyrille et Méthode) et dans l'Eucho-logium Sinaiticum. 2) *Ese* — *еже* remplace, dans le vieux slave littéraire, l'article grec dans les citations. 3) *Bzzredu* = по чреду; cette reconstruction correspond, dans sa signification, à l'expression parallèle *прѣмѣнуема* dans le discours de Clément de Bulgarie qui est d'une étroite parenté avec notre texte.

Les arguments de A. Isačenko quant à l'origine slovaque (morave) des monuments de Frising manquent de fondement; il est cependant probable que, au IXe siècle, ces textes ne servaient pas seulement en Pannonie, mais également en Moravie. Pour comprendre le 2e monument de Frising, il est nécessaire de le comparer avec le discours semblable de Clément de Bulgarie et avec l'Eucho-logium Sinaiticum.